

О СИНТАКСИ И СТИЛУ СРПСКОСЛОВЕНСКИХ ТЕКСТОВА

(М. Курешевић, *Сему же сице бившу: о синтакси и језичком стилу српскословенских њекстова*, Нови Сад: Филозофски факултет, 2022, 260. стр.)

Монографија *Сему же сице бившу: о синтакси и језику српскословенских њекстова* Марине Курешевић посвећена је синтаксичким и функционалностилским истраживањима српскословенских текстова ван богослужбене употребе. На основни предмет монографије илустративно упућује архаична синтаксичка конструкција наведена у наслову – апсолутни датив *Сему же сице бившу*, карактеристична управо за српскословенске наративне текстове који су у фокусу ауторкиних истраживања. Монографијом је обухваћено тринаест радова који су настали у оквиру научног пројекта *Историја српског језика* Филозофског факултета у Новом Саду. Највећи број радова претходно је објављен у водећим српским или страним научним часописима или зборницима радова. За ову прилику радови су редиговани, допуњени и технички уједначени, а рад *Силајус и њорекло конструиције accusativus cum infinitivo у старословенском* преведен је са енглеског (на коме је првобитно објављен) на српски. Два рада која се овде први пут објављују: *Синтаксичка норма српскословенског језика и њен развој: унутрашња и спољашња динамика норме и Ограницама српскословенског језика (жанр, њорекло, време)*, својом општом теоријском и методолошком концепцијом повезују све радове у јединствену целину.

Монографија је тематски подељена у три поглавља: *I Теоријско-методолошке основе изучавања синтаксе српскословенских њекстова* (стр. 9–70), *II Синтаксичка норма и њена динамичност у њекстовима њисаним српскословенским језиком* (стр. 71–186) и *III Ка мещаном језику* (стр. 187–260). У првом поглављу налазе се теоријско-методолошки радови посвећени питањима синтаксичке норме српскословенског језика као целине, њеном развоју од почетака српскословенске писмености, унутарјезичким и спољашњим чиницима који утичу на норму, методологији проучавања синтаксе старословенског и српскословенског језика, као и одликама синтаксичке норме вишег и нижег стила. Друго поглавље посвећено је дијафазиској варијантности српскословенског језика кроз синтаксичко-семантичку анализу употребе одређених језичких црта у жанровски различитим текстовима, затим кроз уочавање стилских варијација у текстовима истог аутора или кроз представљање синтаксичких одлика одређених типова текстова. У трећем поглављу налазе се радови који теоријски образлажу и емпиријски потврђују идеју о непостојању јасних граница међу функционално диференцираним језичким регистрима у српској средњовековној писмености. На крају монографије долазе *IV Прилози* у којима се схематски представља синтаксичка структура старословенског језика (прилог 1), затим се доносе појмовник најважнијих термина употребљених у монографији (прилог 2), као и одабрани српскословенски текстови на којима је проведена емпиријска анализа у радовима из монографије (целовито издање *Приче о Акиру Премудром*, НБС 53 и издање двају одломака из *Берлинске Александриде*).

У првом поглављу монографије налазе се три рада: *Синтаксичка норма српскословенског језика и њен развој: унутрашња и спољашња динамика норме* (стр. 9–29), *Силајус и њорекло конструиције accusativus cum infinitivo у старословенском* (стр. 30–50), и *Ка дефинисању црквенословенског језика нижег стила (на примеру исказивања семантичке субординације)* (стр. 51–70).

Као што је већ истакнуто, ауторка је у првом раду синтетизовала теоријско-методолошка запажања настала на основу досадашње литературе и сопствених вишегодишњих емпиријских истраживања појединачних синтаксичких одлика српскословенског језика. Као основне одлике нормe српскословенског језика истичу се стабилност (нарочито у делима богослужбеног карактера), затим функционалностилска издиференцираност и сложенији комплекс језичких средстава, нарочито на синтаксичком и лексичком плану. Ауторка најпре дефинише унутрашњу и спољашњу динамику развоја нормe српскословенског језика као процес прилагођавања језичког израза типу текста, садржају и саговорнику, односно као процес промене језичке структуре условљен међусобним утицајем српскословенског језика и српског вернакулара, а затим у посебним потпоглављима рада детаљније образлаже сваку од ових условљености. Карактер динамике унутрашње и спољашње нормe српскословенског језика одређује и методологију синтаксичких истраживања српскословенских текстова ван богослужбе употребе као комбинацију филолошког, квантитативног и историјско-компаративног истраживања. Имајући на уму сложену синтаксичку структуру српскословенског језика наслеђену из старословенског, као и њену подложност функционалностилском варирању, М. Курешевић закључује како у методолошком смислу проучавању синтаксе српскословенских текстова ван богослужбене употребе треба прилазити из перспективе жанра утврђујући регистар употребљених синтаксичко-семантичких средстава и из перспективе језичке еволуције утврђујући иновације у односу на старословенски настале под утицајем вернакулара.

У другом раду под називом *Сīаѣѣѣѣ и ѣорекло констѣрукције accusativus cum infinitivo у сѣарословенском* (стр. 30–50) преиспитује се статус и порекло конструкције акузатива са инфинитивом у старословенском језику у ослонцу на теорију о развоју синтаксичке транзитивности у индоевропским и словенским језицима. Након разматрања синтаксичких и семантичких контекста употребе ове конструкције у старословенском, црквенословенском и словенским вернакуларним текстовима, ауторка разматра стање и у другим индоевропским језицима, како би на тако широкој историјско-компаративној основи, закључила да независна конструкција акузатива са инфинитивом у старословенском језику представља синтаксички калк грчког обрасца, док се конструкција акузатива са инфинитивом у функцији допуне може сматрати словенским језичким средством. Посебна пажња посвећена је употреби ове конструкције уз комуникативне, когнитивне и глаголе чињења у старословенском језику, уз објашњење њеног порекла као резултата међуодноса унутарјезичких процеса (ширење синтаксичке транзитивности) и језичког контакта (утицаја књижевног грчког или латинског на писани словенски идиом).

У трећем раду под називом *Ка дефинисању црквенословенскоѣ језика нижеѣ сѣѣѣѣ (на ѣримеру исказивања семантичѣке субординације)* (стр. 50–70) успоставља се теоријско-методолошки оквир у коме се истраживању језичких одлика нижег стила црквенословенског језика истовремено прилази из перспективе функционалностилске условљености употребе језика, као и из перспективе језичке еволуције. Ауторкина теоријско-методолошка разматрања емпиријски су проверена и потврђена кроз истраживање начина исказивања семантичѣке субординације на примеру српскословенског и рускословенског преписа Српске Александриде. У закључку рада истиче се како су у овоме домену уочене исте иновације, настале на основу заједничких развојних унутарјезичких процеса. Будући да су све уочене иновације надетничког карактера, ауторка закључује како се у домену исказивања семантичѣке субординације може говорити о постојању изонормe црквенословенског језика нижег стила, „са променљивим границама допустљивости већег или мањег броја варијантних форми и језичких елемената хронолошки и жанровски условљених“.

Друго и најобимније поглавље монографије под насловом *Синтаксичка норма и њена динамичност у шексповима писаним српскословенским језиком* (стр. 71–186) доноси нам шест радова. У првом раду под насловом *Од књишкој ка вернакуларном: два начина језичкој изражавања у сисима Свѣтоја Саве* (стр. 73–91) ауторка разматра употребу књишких, вернакуларних и неутралних језичких конструкција у три Савина списа: *Карејском ѿишѣку*, *Жиѣију Свѣтоја Симеона* и *Посланицѣ иѹману Сѣригону*. Анализа је усмерена на хипотактичке конструкције којима се исказују темпоралност и атрибутивност, затим на начине исказивања императивности и будућности, као и на однос номиналног и вербалног начина изражавања. Ауторка закључује како се анализирани Савини списи, иако у основи писани српскословенским језиком, разликују међу собом по избору и фреквенцији употребљених језичких средстава. За језик *Жиѣија Свѣтоја Симеона* истиче се како се одликује највећим процентом употребе номиналних средстава и стилски маркираних језичких елемената. У језику *Карејској ѿишѣки* доминирају стилски неутрална средства, а употреба књишких и вернакуларних средстава забележена је у мањој мери. Ауторка истиче како се у *Посланицѣ сѣуденичком иѹману Сѣригону* бележи најмањи проценат номиналних средстава и књишких црта, уз највећи проценат употребе вербалних и вернакуларних средстава. Посебан допринос овога рада представља ауторкино истицање још једног начина вертикалне раслојености српскословенског језика – прожимање црта књишког и вернакуларног регистра унутар исте реченице.

У другом раду под насловом *Прилој ѿознавању сакралној сѣила српскословенској језика: айсолуѣни даѣив* (стр. 92–110) најпре се доносе теоријска разматрања о функционалној раслојености српскословенског језика, а затим се истражују синтаксичко-семантичке, морфолошке и функционалностилске одлике употребе *айсолуѣној даѣива*, синтаксичке конструкције карактеристичне за виши стил српскословенског језика, у делима средњовековне писмености сакралног карактера. Ауторка уочава синтаксичке и семантичке иновације у употреби апсолутног датива у сакралним текстовима српскословенског језика које чине да некада живо синтаксичко средство за исказивање семантичке субординације услед промене језичког типа губи своју системску улогу и постаје обележје узвишеног језичког израза. Функционалностилска анализа показала је како апсолутни датив представља стилско средство за дела наративног карактера, као што су хагиографије или описи преноса моштију као самосталних дела.

Трећи рад под насловом *Проучавање хѣоѣѣакѣичких сѣрукѣура и њихова улоја у расвѣљавању функционалностилске раслојености српскословенској језика* (стр. 111–132) представља синтезу ауторкиних истраживања хипотактичких структура на различитим текстовима српскословенског језика. И овоме раду најпре се детаљно излаже теоријско-методолошки оквир за истраживање функционалностилског раслојавања српскословенског језика, за којим следи теоријско и емпиријско истраживање употребе хипотактичких структура у српскословенском језику на корпусу три различита текста: *Живоја Свѣтој Ђурила* (препис из 15. века), *Варуховој оѣкровења* (препис из 15. века) и *Срѣске Александриде* (препис из 16. века). Након детаљне анализе употребе хипотактичких структура за исказивање атрибутивности, темпоралности, финалности и експликативности, ауторка даје квантитативни приказ резултата употребе номиналних и вербалних средстава у текстовима из корпуса. У закључку се истиче како сви испитивани текстови располажу сличним синтаксичким стратегијама, али и како се међу собом разликују у дистрибуцији и начину употребљених средстава, што води до даљег функционалног раслојавања језика. Ауторка уочава корелацију употребе номиналних средстава и одступања од нормe, као и већи проценат употребе вербалних хипотактичких структура у текстовима каснијег датума.

Функционалностилско раслојавање српскословенског језика посматрано кроз призму употребе хипотактичких структура, овога пута у српским преписима старозаветних и новозаветних апокрифа од XIV до XVIII века, истражено је у четвртом раду другог поглавља под насловом *Стйабилносй и динамика синйаксичке нормe срйскословенској језика у срйским йрейисима айокрифа* (стр. 133–152). Ауторка закључује како се стабилним одликама синтаксичке нормe српскословенског језика у испитиваним текстовима показују а) тежња ка вербалном начину изражавања уз очување оних номиналних средстава која имају упориште у вернакулару, б) редукована употреба књишких црта, в) одсуство вештачких конструкција које се у српскословенској епоси везују за ресавски период и стил *йлейеније словес*, г) употреба везника доминантно из књишког регистра, и д) тежња ка исказивању хипотактичког садржаја једноставним структурама које се приближавају вернакуларним моделима. С друге стране, ауторка запажа и иновације које нарушавају српскословенску норму чинећи је динамичном и редакцијски маркираном: а) формално понародњавање појединих књишких црта и б) употреба везника из вернакуларног регистра. Посебно истицање заслужује запажање да су иновације нарочито карактеристичне за текстове из западних и југозападних крајева штокавског подручја, у којима је због јачег додира са световном књижевношћу ренесансне инспирације постојао толерантнији однос према књижевнојезичкој норми.

Вредност претпоследњег рада другог поглавља под насловом *Синйаксичка анализа йоука /гномских исказа из Повесйи о Акиру Премудром (у йрейису из рукойиса бр. 29 манастйира Савине из 1380. г.)* (стр. 153–167) огледа се најпре у чињеници да доноси синтаксичку анализу једног типа текста коме у досадашњим истраживањима српске средњовековне писмености није посвећена посебна пажња. Ауторка истиче како важност језичког проучавања гномских исказа лежи у чињеници да су они производ колективног искуства, те да у великој мери могу одражавати разноворни језик одређене епохе. Синтаксичкој анализи гномских исказа у овоме рукопису ауторка приступа са аспекта њихове комуникативне функције разликујући исказе директивног, оптативног и асертивног типа. На основуведеног истраживања може се закључити како се Акирове поуке разликују од средњовековних белетристичких наративних текстова по избору глаголских облика и специфичној реченичној организацији. У Акировим гномским исказима реализује се српскословенски језик прилагођен типу, намени и садржају текста, отворен за језичке иновације из вернакулара.

Последњи рад другог поглавља под насловом *Акйивни йарйицији у средњем сйишу срйске средњовековне йисмености: моућ йравац развоја срйској књижевној језика (168–186)* доноси морфосинтаксичку, комуникативну и стилску анализу активних партиципа у српскословенским наративним текстовима од XIV до XVII века кроз призму његове функционалностилске раслојености. На основу дистрибуције и фреквенције појављивања синтаксичко-семантичких реализација активних партиципа у анализираним текстовима ауторка издваја реализације заједничке књишком и вернакуларном тексту (употреба у функцији герунда и структуре са везником/партикулом и између партиципа и финитног глагола), а затим и реализације које имају чисто књишки карактер. Вредност рада посебно се огледа у систематизацији синтаксичко-семантичких реализација активних партиципа карактеристичних за нижи стил српскословенског језика: чешћа употреба неконгруентних активних партиципа у функцији адноминалног и адвербијалног детерминатора, повећана употреба партиципа и партиципских конструкција у функцији независног предиката, чешћа употреба кореферентног апсолутног датива и појава партиципа у форми номинатива унутар конструкције.

У последњем трећем поглављу монографије под насловом *Ка мешаном језику* (стр. 187–260) налазе се четири рада. У првој раду под називом *О границама српскословенског језика (жанр, њросџор, време)* (стр. 189–193) ауторка сажето доноси теоријско-методолошки оквир у коме сагледава варијације у норми српскословенских језика и мешање српскословенског и српског језика у дијафазиској, дијатопијској и дијахронијској равни. Посебно истицање заслужују разматрања о дијатопијској варијацији српскословенске норме и постојању регионалних норми у оквиру штокавштине независно од државно-политичких и конфесионалних граница. Теоријско-методолошка разматрања из овога рада емпиријски су проверена на материјалу различитих текстова и описана у три рада која носе структуру последњег поглавља.

Рад *Језик слова Акира Премудрој из рукописној зборника НБС бр. 53* (стр. 194–213) доноси анализу најважнијих фонетско-фонолошких, морфолошких и синтаксичких одлика језика овога наративног текста са циљем утврђивања евентуалног мешања српскословенских и српских штокавских црта. Након пажљиво проведене филолошке анализе ауторка закључује како се наведене језичке црте мешају на свим нивоима језичке структуре стварајући својеврсни језички амалгам у коме су фонетско-фонолошке и морфолошке црте српског језика везане за општештокавске развојне тенденције до XV века. Овакав мешани или хибридни језик са функционалностилског аспекта близак је језику средњовековне нелитургијске наративне прозе у којем се у већој или мањој мери преплићу традиционални књижевнојезички обрасци са образцима карактеристичним за говорни језик или усмену књижевну традицију.

У раду *Номинација лица у њри њрејиса Приче о Акиру Премудром* (стр. 214–236) ауторка проширује опсег својих истраживања на лексички ниво. Анализирана је номинација лица у српскословенском тексту профаног карактера како би се утврдило којем слоју лексике припадају анализирани именице, који творбени модели међу њима доминирају, које се иновације у том сегменту могу уочити у односу на старословенску епоху и да ли се могу уочити варијације у избору лексике и начину творбе међу преписима рукописа. Након речника, лексичко-семантичке и творбене анализе, те анализе лексичке спојивости, ауторка закључује како у испитиваним текстовима доминира лексика словенског порекла, те да на блискост творбених модела са дијалекатском базом сигурно утиче профани карактер текста, али и (југо)западна провенијенција рукописа.

У последњем раду трећег поглавља и последњем раду монографије са насловом *Понародњавање језика у Берлинској Александриди на синтаксичком нивоу* (стр. 237–259), ауторка је поставила себи циљ да истражи и упореди употребу инфинитивне фразе и хипотактичких везника у рукопису Берлинске Александриде и критичком издању Српске Александриде из 1985. године како би се стекла јаснија представа о томе у којој мери је језик Берлинске Александриде понародњен у овим сегментима синтаксичког система. У раду се закључује како се инфинитив у оба текста употребљава у истим синтаксичко-семантичким реализацијама, с тим што су књишке конструкције у језику Берлинске Александриде забележене у мањем проценту, а понекад замењене функционално конкурентном млађом синтаксичком структуром. Истраживање употребе хипотактичких везника ауторку је довело до закључка да се у оба текста чешће срећу везници из књишког регистра, као и да се у Берлинској Александриди бележи већи проценат употребе вернакуларних језичких средстава. Коначно, према ауторкиним увидима, језик Берлинске Александриде, иако у основи српскословенски, у значајној мери је понародњен, а сам процес понародњавања спорије се дешавао на синтаксичком него на фонетско-фонолошком, морфолошком и лексичком нивоу.

Четврту целину монографије представља додаток под насловом *Прилози у коме се доноси схематски приказ синтаксичке структуре старословенског језика*, појмовник кључних термина употребљених у монографији, целивити текст *Приче о Акиру Премудром* из Зборника НБС 53, као и издање двају одломака из Берлинске Александриде. Посебно истицање заслужују прва два прилога помоћу којих се садржај монографије приближава и мање упућеним читаоцима, те омогућава њену рецепцију и међу студентима и заинтересованим колегама из других дисциплина.

У целини посматрано, монографија *Сему же сице бившу: о синџакси и језику српскословенских њексџова* Марине Курешевић представља изузетно значајан допринос проучавању српскословенског језика, посебно његове функционалности на лексичком и синтаксичком нивоу. Књига је логички структурирана и складно компонована како на нивоу целине тако и на нивоу појединачних поглавља. Сва питања покренута у монографији научно су релевантна, као и дати одговори, до којих ауторка увек долази уз поштовање опште и посебне научне методологије, уважавајући, али и критички преиспитујући резултате досадашњих истраживања. Монографија *Сему же сице бившу: о синџакси и језику српскословенских њексџова* Марине Курешевић урађена је у најбољој традицији досадашњих истраживања српске и словенске средњовековне писмености, те као таква представља неозабилазан оријентир за све оне који се интересују за питања лексичког, синтаксичког и функционалностишког устројства српскословенског и црквенословенског језика.

Др Владимир Р. Поломац
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Одсек за филологију, Катедра за српски језик
v.polomac@filum.kg.ac.rs
Примљен: 25. новембра 2022. године
Прихваћен за штампу децембра 2022. године

UDC 811.163.41:81'374(082)(049.32)

МЕТАИСТОРИЈА ИСТОРИЈСКОГ РЕЧНИКА СРПСКОГ ЈЕЗИКА

(Јасмина Грковић-Мејџор, Исидора Бјелаковић и Марина Курешевић [ур.]. *Историјска лексикографија српског језика*. Нови Сад: Српска академија наука и уметности [Огранак САНУ у Новом Саду] – Матица српска [Одељење за књижевност и језик], 2021, стр. 399)

Трагови прошлости увек губе своју временску аутентичност у контакту са сваком новом перцепцијом и суштински се реконституишу као феномени перципирајуће садашњости. И док су сећања као трагови другог времена посве субјективна, будући заувек заточена у интрапсихичкој реалности, писани текстови имају своје постојане емпиријске оквире, који могу трансцендирати индивидуалност првобитне текстуалне креације. Међутим, ма колико писани текст био утемељен у интерперсоналном искуству, састваралачки процес његовог рашчитавања мора бити спутан субјективним ограничењима, онима која би се гадамеровском терминологијом